

לזכרו של ישראל סוקול הי"ד (1999–2024) שנפל בעזה ביום י"ב בשבט תשפ"ד

על המחבר וחיבורו

על מצע השנים של מוסקבה היהודית, מתנוססת תמונתו האדירה של ר' יעקב בר' ישעיהו מזא"ה ז"ל. תלמידו של צווייפל, אהובו של יל"ג, איש בריתם של הסופרים והוגי הדעות שבדור, מְדַיֵּן בחלכה עם גדולי הרבנים וער ומקשיב לכל ציוץ של סופר צעיר מתחיל, קיפל תחתיו תקופות ושכבות בעמנו ושימש גשר חי ביניהן.

סעדיה ר. גולדברג. חיפה 15.12.1935

במוסקבה ביקרתי את הרב מזא"ה ז"ל [בשנת 1908] ... לנתי אצלו שם, והארכנו שיחה עד אחרי חצות הלילה. הוא היה פה מפיץ מרגליות בשיחה, כמו בנאומיו, הרבה משיחותיו הנאות ששמעתי מפיו, ראיתי אחר כך נדפס בספר "הזכרונות" שלו.

הרב דוד כהן (הרב הנזיר). "משנת הנזיר" תשס"ה (2005)

הספר מתאר את חייו של אדם גדול שכתב בעצמו את קורות חייו. כשאדם כותב את זכרונותיו בעצמו אי-אפשר לשנות מתיאור חייו כהוא זה. כמובן שכל אדם בכל עת מורכב מהרבה דברים שמסובבים אותו, הרבה אנשים היו רוצים למחוק מקורות חיי אבותיהם פרטים מסוימים שאינם נעימים. אבל כאן זה תיאור אותנטי של חיי הרב מזא"ה ללא שכתובים וככה אפשר להזדהות ולהתחבר לתקופה נפלאה, התמודדות בין חסידים למתנגדים, בין דת לחילון, בין עבודת ה' לחיי גשמיות. להתחבר לרב גדול שזכה לייצג בגאון את עמדת היהדות מול אנטישמיות. הקורא מתרשם מהדברים וככה מבין את תהפוכות התקופה ההיא, והבנה לחיי היהודים ברוסיה באותם הימים.

הרב אליהו ובר, ראש ישיבת הר הבית. כסלו תשפ"ה

מעיון בזיכרונותיו של הרב מזא"ה עולה דמות אישיותו ותמציתה היא שליבו היה לב כלל ישראל ופעילותו פעמו עם עמו. כל חייו, מעשיו ופעלו היו מאהבתו את עם ישראל ולמענו. הוא חש את העם אבל הוא גם חש את הזמן ותמורותיו ואת תהפוכות העיתים שבימיו ניכרו בכל עוזם וידע לעמוד עם יציבות תורת אבות שקיבלנו ועמל בכל כוחו למען העם ולמען התורה.

הרב חיים סבתו, ראש ישיבת "ברכת משה" (מעלה אדומים). כסלו תשפ"ה

איש אשכולות ודמות מפתח בתחייתנו הלאומית

פרקי זיכרונותיו של הרב יעקב מזא"ה ז"ל (1859–1924) חשובים לא רק בשל אישיותו הייחודית של איש אשכולות זה ובשל התפקיד שהוא מילא, אלא גם משום תפקידה המרכזי של יהדות רוסיה (הקיסרות הרוסית) בשלהי המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 בעיצובה של היהדות של היום. לקורא העברי קשה לעמוד על כך אך נסו לדמיין את עולם התורה ללא ערוך השולחן ומשנה ברורה, ללא הראי"ה קוק ויוסף דב סולובייצ'יק, ללא משך חכמה והחזון איש. נסו לדמיין את הלאומיות הישראלית ללא דוד בן-גוריון וזאב ז'בוטינסקי, ללא חיים ויצמן וברל כצנלסון, ללא א"ד גורדון ומנחם אוסישקין, ללא אחד העם ונחום סוקולוב. נסו לדמיין את השפה העברית ללא אליעזר בן-יהודה. נסו לדמיין את התרבות העברית ללא ח"ן ביאליק ורחל המשוררת, ללא אברהם שלונסקי ונתן אלתרמן. וחשוב מכל – נסו לדמיין את בניין הארץ ללא רבבות חלוצים אלמונים מהעליה הראשונה והשנייה שהיוו אולי 90% מהישוב החדש. יהדות רוסיה הייתה מולדת וקרע פוריה לכל אלו, וחורבנה אחרי המהפכה הבולשביקית (1917) היה אסון כבד בתולדות תחייתנו הלאומית.

הרב מזא"ה כיהן כרבה של מוסקבה מעל 30 שנה. אף כי פעל הרב עם אנשים אשר הפכו למרכזיים בתנועה הציונית כמו מנחם אוסישקין ויחיאל צ'לנוב, שמו נשאר בצל. בזיכרון ההיסטורי הקלוש מופיע הרב לא כמנהיג ציוני (על אף שרחוב בתל-אביב נקרא על שמו ע"י מאיר דיזנגוף) אלא כ-"רב מטעם" במוסקבה וכסניגורם של ישראל במשפט בייליס. אך מתולדות חייו עולה דמות של פעיל ציוני בלתי נלאה. קשה למצוא ארגון ציוני ברוסיה שידו של מזא"ה לא הייתה בו. הוא יזם את הקמתה של חברת "המשפט העברי" שעברה אחר כך לירושלים. פעל להפצת השפה העברית: ייסד "אגודת חובבי שפת עבר" והקים רשת מוסדות חינוך עבריים "תרבות" שפעלה עד מלחמת העולם השנייה. היה אחד הפעילים העיקריים לייסוד התיאטרון העברי "הבימה" והשתתף בהקמת מועדון הספורט "מכבי", ששניהם קיימים עד היום.

כאיש קשר בין השלטונות לבין קהילתו, נמצא הרב מזא"ה בין פטיש לסדן: היה באופן רשמי פקיד הממשלה ובאותה שעה התנגד לפעולותיה והתחכם להילחם בה בעד אחיו היהודים. כל מכה כאבה לו כפליים: הן כמי שסבל אישית מתגרות יד השלטונות והן כמי שראה סבל הכלל היהודי. אחרי המהפכה הבולשביקית ברוסיה (נובמבר 1917) החיים במדינה הפכו לגיהנום, ובמיוחד חי היהודים. כל מי שהיה יכול לברוח, ברח. אך הרב מזא"ה נשאר. אין ספק כי עם מעמדו, קשריו וכישוריו הדיפלומטיים הוא היה יכול להשיג אישור ולעזוב את מוסקבה. אבל הוא לא רצה לעזוב. הרב חשב לבגידה לעזוב את קהילתו ולהפקירה ולהציל את נפשו. "אם הם בגיהנום – אהיה עמם." כמו קברניטה של ספינת יהדות רוסיה הטובעת בסערה, הוא מילא את תפקידו עד נשימתו האחרונה בליל שבת כ"ג בכסלו תרפ"ה.

ההספד שפורסם בעתון "הארץ" למחרת פטירתו מתחיל במילים "נגדע ארז" ומסתיים: "נשמתו תהא צרורה בצרור החיים הלאומיים של עם ישראל".
יהי זכרו ברוך.

יהושע סוקול, מרים (מרינה) טורקינץ. כסלו תשפ"ה

יעקב וישראל

ספר הזכרונות של הרב יעקב מזא"ה איננו רק ספר זיכרון לרב **יעקב**, אלא גם זיכרון ללוחם **ישראל**, ורבים הם קווי הדמיון העמוקים בין שתי הדמויות על אף מרחק הזמן, המקום והנסיבות. זכרונותיו של הרב מזא"ה משרטטים תקופה בתולדות העם שלנו, שופכים אור על תנועות רוחניות ומציירים באופן ריאליסטי עד כאב את הגדולה ואת הקטנות של מציאותו של עם ישראל ברוסיה בתקופה הרת הגורל של שלהי האימפריה הצארית. אבל – יותר מכל אלה – הזכרונות משרטטים דמות של תלמיד חכם יהודי מסוג שאיננו חזון נפרץ לא אז ולצערנו גם לא עתה; ועם זאת – זוהי דמות שישראל סוקול היה יצוק היטב בתבניתה.

הרב מזא"ה גילם בדמותו יציקה הרמונית של היסודות היהודיים עליהם הוא גדל – יסודות שרבים לא ידעו ולא יכלו לשלב או למזג. החסידות והליטאיות שבאו לו בירושה משני הצדדים היו אצלו לנדבכי זהות משלימים, שהיו לעוגן רוחני בלתי מעורער בכל מפגשיו, מאבקיו ועבודתו עם יהודים ושאינם יהודים כאחד. ועל גבי זהות יהודית מוצקה, טבעית עוצמתית ומלאת הביטחון הזו יכלו לפרוח בטבעיות תאוות הלימוד, ההשכלה, רוחב האופקים, עבודת הציבור והשאיפה לגאולת העם – בכל מלוא עוצמתם כדבר הנראה מובן מאליו ממש.

נראה מובן מאליו – אך לא מובן מאליו כלל וכלל. המציאות ההיסטורית מוכיחה שאין שום דבר מובן מאליו בסינתזה הזאת שמגלם הרב מזא"ה בשס"ה גידיו ורמ"ח איבריו. חסידות, ליטאיות, ציונות ואהבת החוכמה הכללית – כל אלה נותרו במידה רבה זהויות נפרדות וצרות זו לזו עד עצם היום הזה למרות כל התהליכים שלכאורה טחנו, לשו ואפו את הזהויות הללו לאורך המאה שעברה מפטירתו של הרב מזא"ה עד ימינו.

במידה רבה אמרתי, ואכן לא באופן מוחלט. דמויות רבות קמות גם היום בדמותה של הסינתזה הברוכה הזאת שעבורה הזהות היהודית העמוקה על רשפי האש של אהבת ארץ ישראל שבה היא בסיס טבעי יצוק ואורגני לרדיפת החוכמה התיאורטית והמעשית, העבודה הרוחנית הפנימית יחד עם המעורבות בדעת עם הבריות ומעל כל אלה – מסירות הנפש על עם ישראל בכח ובפועל. ישראל סוקול שמסר נפשו על קדושת העם והארץ היה אדם שכזה, ובמידה רבה נראה לי שמדמותו של הרב מזא"ה והיקף פועלו לאורך שנות חייו הקצרות יחסית למקובל והמקווה בימינו, אך הארוכות בהרבה משל ישראל, ניתן לקבל הצצה לגודל האבידה שאיבדנו עם נפילתו.

הרב קוק, שהיה רבם של כל בעלי סינתזת הזהויות היהודיות, הסביר בספר "אדר היקר" שאחת התועלות המרכזיות של סוגת ספרי תיאור הגדולים היא בהנגשתו של אידיאל הזהות של הגדול בישראל לקוראים. הפנמת הזהות הזאת של הגדולים השלמים היא היא היעד, והיא היא גם הפתרון לאתגרים הניצבים בפנינו כאומה החפצה לתקן עולם במלכות ש-די.

הרב מזא"ה היה יהודי שלם מאוד שפעל בעולם יהודי שבור מאוד שהולך ומידלדל – עולם של יעקב בגלות – ושלמות דמותו שלו לא יכלה לפתור את בעיותיה של יהדות רוסיה שגורלה נחרץ. אנחנו, לעומת זאת, חיים בעולם יהודי בנוי, צומח, עולה וגדל בארצנו – עולם של ישראל הנגאל. נפנים נא את השלמות היהודית האורגנית של דמותו כי בה טמונים מפתחות העמידה באתגרי השעה של עמנו. נלך בדרכו, כפי שהלך בדרכו בחייו הקצרים אך השלמים גם ישראל שלנו.

הרב אליהו בן אשר. מורדות הלבנון, כסלו 5785

הקדמת העורך

זכרונות הרב מזא"ה ראו אור פעם אחת בלבד בשנת תרצ"ו בהוצאת "ילקוט". הספר יצא אז בארבעה כרכים. המהדורה הנוכחית יוצאת בכרך אחד אך שמרנו את החלוקה המקורית. במהדורה המחודשת נעשתה (אמנם לא באופן שיטתי) עבודה לשינוי כתיב הספר – כתיב חסר ללא ניקוד – לכתוב מלא בן ימינו. כמו כן, ניקדנו ופירשנו מילים רוסיות שהרב מביא לרוב בתעתיק עברי. בנוסף, הוספנו פירושים למושגים אחדים משפת בית המדרש.

בתור נספחים כללנו רשימת מושגים הנזכרים בזכרונות ורקע היסטורי על תקופת המחבר ברוסיה. הערותינו והשלמותנו מובאות בסוגריים מרובעים, לדוגמה: מר פ. מ. [פייבל מאיר] שפירא, ובהערות שוליים. הערות השוליים המעטות של מהדורת תרצ"ו מסומנות ככאלה.

המלאכה של הוצאת "הזכרונות" לאור חדש התפרסה על פני יותר מארבע שנים, אמנם עם הפסקה גדולה. ברצוני להודות לאנשים רבים אשר סייעו במלאכה ולבקש סליחה מרבים בהרבה שאין באפשרותי להזכיר כאן את כולם. תודה רבה לד"ר זאב דשבסקי על העידוד לאורך כל הדרך. תודה מקרב לב למרים (מרינה) טורקינץ על שיתוף מידע עשיר על אישיות המחבר ועל הסיוע בהכנת הפירושים. על הסיוע בהכנת הפירושים ברצוני להודות גם לנכדי בנימין סלוצקין, לרב אליהו טבגר ולהיסטוריונים תמי ינאי (האוניברסיטה הפתוחה) ואנה גייפמן (אוניברסיטת בר-אילן). תודה לבתי דינה נחליאל ולאחנן אופנהיים על הגהת קטעים מהספר. תודה רבה לרב חיים סבתו ולרב אליהו ובר על כתיבת הקדמות למהדורה זו. ברצוני גם להודות מקרב לב ליהודה עציון על הליווי המסור בשלבים הסופיים של הבאת הספר לדפוס.

ויעמדו על ברכה מיוחדת חברי המערכת אשר עמלו לצדי במשך כל תקופת הכנת הספר – חתני פרופ' אלי סלוצקין, ד"ר משה יאנובסקי והרב אליהו בן-אשר. תודה רבה לכם!

אסיים בתפילה לחונן לאדם דעת שספר זה ימצא את קהל קוראיו ויסייעם לחבר עולמות בעבודת ה' יתברך.

יהושע סקול

קרני שומרון שבנחלת מנשה, שבט תשפ"ה

רשימת מושגים

אָדריסה (address) – כתובת; שולחן האדריסאות – לשכת מודיעין המספקת כתובות
אוברפוליצמייסטר (אֹבֶרְ-פּוֹלִיצְמֵיסְטֶר (oberpolizmeister) – מפקד משטרת מוסקבה
אֶקְסֶמְפְּלָר (exemplar) – עותק
אשכנזית – גרמנית
בוֹנְד ("איגוד" ביידיש) – מפלגה יהודית סוציאליסטית. בנוסף לרעיונות סוציאליסטיים טיפוסיים, מצע בוֹנְד
כלל זכויות פוליטיות ליהודים כפרטים וכמיעוט לאומי דובר יידיש.
גוֹבֶרְנָטוֹר – מושל
גנרל-גוברנטור – המושל העליון של מוסקבה. בתקופתו של הרב מזא"ה עד 1905 – הנסיך הגדול (великий князь) סְרֶגֶיי אֶלֶכְסַנְדְּרוֹבִיץ', בנו של הקיסר אלכסנדר השני ודודו של הקיסר ניקולאי השני.
הראב"ד דמתא, רב דמתא – רב המקום
ז'רְגוֹן, זשאַרגאָן ("ניב, עגה" ברוסית) – כינוי לשפת יידיש אצל המשכילים
חוי"ק – חופה וקידושין
יֶבֶסֶקְצִיָּה – קיצור של evreyskaya sektiya (המחלקה היהודית של האינטרנציונל הקומוניסטי).
קומוניסטים יהודים אלה הצטיינו במיוחד ברדיפה של כל גילויי חיים יהודיים תוך ניצול היכרותם עם יסודות
היהדות.
יורדי (juridic), יוריסטן – משפטי, משפטן/עו"ד
מ"מ – מגיד מישרים, דרשן
מִיֶזֶבִי (Межевая молельня) – מניין שהוקם על ידי יהודי "יחידת תיחום המקרקעין" (Межевая команда ; "מִיֶזֶבִי" ברוסית – גבול בין חלקות חקלאיות). היחידה הייתה אחראית לתיחום חלקות
המקרקעין. אורגנה בשנת 1850 כיחידה צבאית, שהייתה קיימת עד 1867.
פאספורט – תעודת זהות (דרכון היה נקרא 'פאספורט חוי"ל')
פוסטה (post) – דואר
פרוצס (process) – תהליך; דיון משפטי
פְּרִיסְטָב (пристав) – קצין משטרה
צ'ק, ו.צ'ק. (ועד החירום הכלל-רוסי) – משטרה פוליטית, הוקמה ב-20 בדצמבר 1917 והפכה עם השנים
ל-קֶגֶב (KGB). הארגון נושא באחריות למותם של מיליונים, ובסבירות גבוהה – אף של עשרות
מיליונים.
רובל, רו"כ – רוֹבֶל כסף: המטבע הבסיסי של הקיסרות הרוסית. משכורת טיפוסית של פועל מקצועי בתעשיה
הכבדה הסתכמה בכ-2.50 רו"כ ליום. הכנסה ממוצעת ברחבי המדינה הייתה נמוכה בהרבה: כ-
0.35 רו"כ ליום בקירוב. ב-1 רו"כ היה ניתן לקנות, למשל, 50 ק"ג תפוחי אדמה, או 11 ק"ג לחם,
או 3.5 ק"ג בקר. את כוח הקניה של 50,000 רו"כ ב-1890 ניתן להעריך כשל 2,300,000 דולר ארה"ב
בשנת 2023.
שד"ר – שליח דרבנן

רשימת ערים

אודיסה (אודסה, Odessa) – עיר נמל מרכזית (עד היום) לחוף הים השחור. בסוף המאה ה-19 מנתה כ-120,000 יהודים, קרוב לשליש מכלל אוכלוסייתה (כ-400,000). במאה ה-19 התגבשה באודסה תנועת ההשכלה היהודית. עיר מולדתם של זאב ז'בוטינסקי, מאיר דיזנגוף, שלום עליכם, שאול טשרניחובסקי, חיים נחמן ביאליק ואחרים.

מוהילוב – עיר ברוסיה הלבנה, בעברית של היום נקראת בד"כ "מוהילב". הרב מכנה אותה עפ"י ההגיה הרוסית Могилёв (מוגילוב). בסוף המאה ה-19 מנתה כ-20,000 יהודים, שהיו כ-50% מאוכלוסייתה.

פטרבורג (Petrograd) – השם של Saint-Petersburg בין 1914 לבין 1924.

קירטש (קרץ, Kerch) – עיר בחצי האי קרים. בסוף המאה ה-19 מנתה כמעט 5000 יהודים, אשר היוו 14% מאוכלוסייתה.

שקלוב (Shklov) – עיירה במחוז מוהילב. בסוף המאה ה-19 מנתה מעל 5000 יהודים שהיו רוב אוכלוסייתה.

מבנה שמות אנשים ברוסית

בשפה הרוסית, שם מלא של כל אדם מורכב משלושה חלקים: שם, שם פטרונימי (הנגזר משם אב), שם משפחה.

השם הפטרונימי מורכב ככלל משם האב בצירוף סיומת "אוביץ" ovich או "יבִיץ" yevich לגברים ("אובֶנָה" ovna או "יבֶנָה" yevna לנשים). לדוגמא:

סרגיי אלכסנדרוביץ' (הנסיך הגדול) – סרגיי בן אלכסנדר

יעקב איסייבִיץ' (מזא"ה) – יעקוב בן איסייה (ישעיהו בתרגום רוסי של התנ"ך)

פניה לאנשים בשפה הרוסית

פניה בשם ושם פטרונימי מקובלת בין אנשים מבוגרים בעלי מעמד דומה. פניה רשמית היא בשם משפחה בתוספת תואר, כגון 'מר מאז"ה'. פניה לאנשים בעלי מעמד גבוה – בתואר בלבד, כגון "הוד מעלתך". פניות אלה נאמרות בדרך כלל בלשון "אתם" (вы), למשל: אתם אומרים... (כגון 'כבודו אומר' בעברית).

פניה בשם בלבד מקובלת או כלפי ילדים, משרתים, חיילים וכו', או כלפי חברים קרובים, או כלפי בני משפחה. פניות אלה נאמרות בדרך כלל בלשון "אתה" (ты) כמו בעברית.

הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה

זכרון

כרך ראשון

- א. מימי הילדות וה, חדר'
ב. מימי הגימנסיה והאוניברסיטה

ב. כהן, הוצאת, ילקוט'
תל-אביב: שנת תרצ"ו